

Skillingsvisen om Carl og Emma

Forfatter og tradition

Af SVEN H. ROSSEL

De tidligste vidnesbyrd vi har i Danmark om en økonomisk udnyttelse af enkelte visetexter – i form af skillingstryk – kan allerede konstateres i renæssancen; det ældste bevarede skillingstryk af en ballade stammer således fra 1582¹.

Denne kommercielle viseinteresse opstod næsten samtidigt med adelens litterært-antikvariske interesse for middelalderballaderne, men man skrev også *nye* viser, der dog ofte fremtrådte som en slags efterklang af disse ballader.

Skillingsviseproduktionen øgedes fra år til år og efterspørgslen blev så stor, at de store viseproducenter fra begyndelsen af det 19. årh., som fx. Matthias Seest og familien Tribler², hver dag kunne udgive nye viser og produktionen nåede sit højdepunkt med Julius Strandberg (1834–1903), der selv både skrev, trykte og solgte viser. Under mere beskedne former har skillingsviseproduktionen eksisteret indtil vore dage. Den sidste viseproducent vi kender, Eigil Sølve, udsendte viser fra sit sangforlag i Odense fra omkr. 1930 til sin død i 1958³.

En undersøgelse af dette overleverede skillingstrykmateriale fra fem århundreder, der fortrinsvis findes i samlingerne på Det kgl. Bibliotek, Universitetsbiblioteket og i Dansk Folkemindesamling (hvor også visetexte, der er optegnet efter den mundtlige tradition, befinder sig) gør det med al tydelighed klart, at det er umuligt udfra rent indholdsmæssige kriterier at indordne disse tekster under én bestemt visegenre.

Der findes viser om mord, ulykker, elskov, utroskab, historiske begivenheder o.s.v. og for at kunne skabe en nogenlunde overskuelig ordning af visematerialet, vil den mest hensigtsmæssige fremgangsmåde nok være at betragte skillingstrykket som én af en vises fremtrædelsesformer – eller med Iørn Piøs definition: »alle de viser folk har kunnet købe er skillingsviser⁴.« På denne måde er det muligt at afgrænse skillingsviseregabet udfra et rent kommercielt synspunkt.

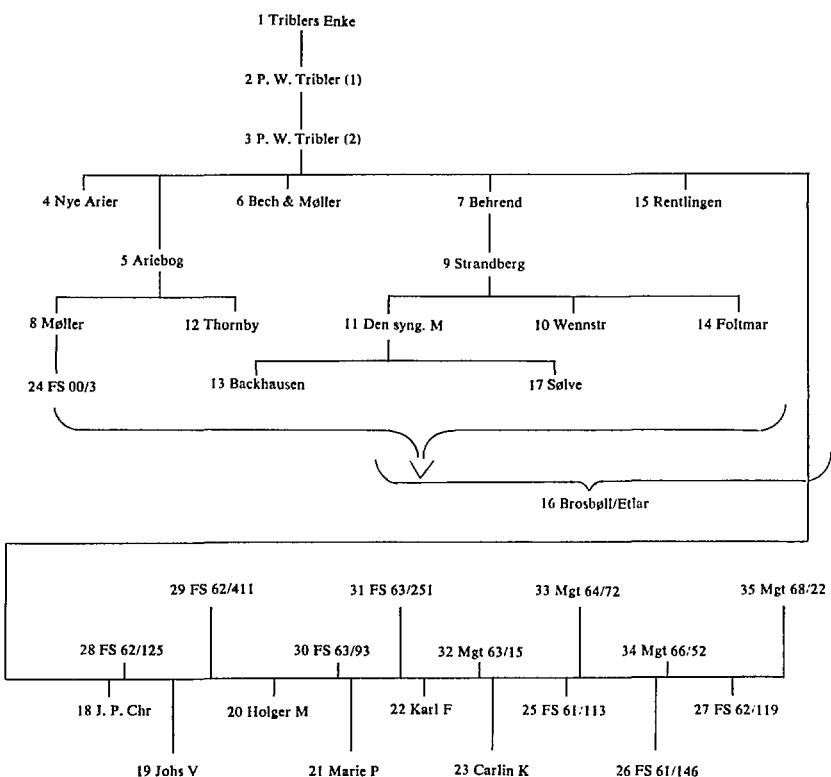
Den »smarte« skillingsviseproducent måtte være orienteret om, hvad folk ville have at synge, han måtte kende sit publikums ønsker og krav.

Med denne produktionsmæssige vurdering som udgangspunkt kan man inddele visematerialet i tre hovedgrupper⁵:

1. viser med aktuelle temaer, de såkaldte kommercielle viser,
2. viser, optrykt efter ældre allerede populære viser, de såkaldte traditionelle viser og
3. viser, der ikke er blevet skrevet med henblik på at blive solgt som skillingsviser, de såkaldte litterære viser.

Under gennemgangen af skillingstrykmaterialet vil en lang række viser – indenfor alle tre grupper – skille sig ud i kraft af det store antal tryk, der kan registreres af dem: viser, som producenterne med et »sikkert blik« har udvalgt med publikums smag for øje.

Af sådanne populære viser, der endnu i vore dage kan konstateres

i den mundtlige visetradition, kan nævnes visen om Hjalmar og Hulda, Ingemanns lille digt: »Det var en Aften silde«, visen om den troløse soldat: »I Aaret Atten Hundrede og ni og tredive« – og visen om Carl og Emma: »Den fulde maane rædsomt lyste«.

Et interessant problem, der altid vil være aktuelt i forbindelse med mødet med en ukendt text, er forfatterspørgsmålet. Mens nogle viser er signerede, er langt det største antal anonyme. Har man mistanke om, at en sådan anonym vise egentlig er litterær, d.v.s. at den er skrevet af en forfatter, hvis navn er kendt fra anden litterær virksomhed, vil den undertiden kunne identificeres ved hjælp af Poul Holsts *Dansk Digtkatalog* (1956) eller gennem kontrolopslag i den »mistænkte« forfatters produktion, men ofte vil en sådan eftersporing af forfatternavnet være forgæves og visen forblive anonym.

Skillingsvisen om Carl og Emma vil være velegnet til at belyse denne problematik omkring forfatternavnet. For at få et så fyldigt og korrekt materiale som muligt, bygger denne undersøgelse på den samlede traditionsmasse, d.v.s. på *samtlige* tilgængelige versioner af visen både i den *skriftlige* og den *mundtlige* tradition.

Visen findes bevaret ialt i 35 *forskellige* versioner; hertil kommer flere identiske skillingsstryk⁶. Årsagen til denne øjensynlige popularitet er forfatterens evne til at udnytte et evigt-aktuelt tema – utroskaben – som dækker en situation, der er almindelig kendt – og derfor centralt for visepublikummet.

Digtet er bygget op omkring to motiver: Emmas troskabsløfte og hendes utroskabs følger, og det har herigennem motivfællesskab med en lang række andre viser, således Adam Oehlenschlägers ballade om »Vilhelm«, Jul. Strandbergs vise om »Hjalmar og Hulda« og Johannes Dams endnu i dag yndede sang om pigen på Samsø.

Carl og Emma

Den fulde Maane rædsomt lyste
 Henover Dødes Hvilested,
 Hver Vandrer taus tilbagegyste
 Og sænker bange Øiet ned.
 Kun Carl og Emma frygted ikke,
 De sorgløs sad ved Lindens Fod,
 Skjøndt Læben taus dog deres Blikke
 Hinanden tydelig forstod.

Med et rev Carl sig fra sin Pige
En Ahnelse ham gennemfoer:
»Ak, Emma! kunde du mig svige
»Og glemme Eden som du svoer!
»Jeg reiser nu til fjerne Lande,
»Langt fra mit Fødehjem og dig;
»Men lov mig at din Eed skal stande,
»At du vil evig elske mig.«

»Jeg sværger ved de Dødes Gjemme,
»Og ved min elskte Moders Grav,
»At jeg skal aldrig, aldrig glemme
»Det Troskabsløfte jeg dig gav!«
Saa Emmas Ord i Natten løde
Og snart henrykte Carl blev tys;
Thi hendes Læber hans jo møde,
Og lukkede hans Mund med Kys.

Med Tro til Eden roligt mødte
Nu Carl Skilsmisens tunge Dag;
Stum var hans Sorg skjøndt Hjertet blødte
Ved Elskovs sidste Favnetag.
Men Pigens Sorg ei Ord kan tegne
Fortvivlet Hænderne hun vred,
Dødbleg man hende saae at segne
Da han i Baaden stiger ned.

O Qvindeherte dig at grunde
Det mægter ingen Dødelig.
– Tre Maaneder med Sorg henrunde
I dem var hun utrøstelig;
Nu kommer Vint'ren der indbyder
Til Baller og til Lystighed;
Beruust af Glæden snart hun bryder
Sit Løfte og sin Troskabseed.

Et Aar gaaer hen, og da med Skatte
Hjemkommer Carl saa frydefuld.
Hans Flid ham Emma skal erstatte

Med hende deles skal hans Guld.
– Alt slumrede Naturen rolig
Og Maanen straaled' klar og rund
Da han var nær ved hendes Bolig
En sildig Vinteraftenstund.

Han seer saa mange Lys at brænde
I Vinduerne, hist og her;
Ei ahner han det gjælder hende,
Som han saa inderlig har kjær,
»Hvem har mon Bryllup? bliver spørget;
»Den smukke Emma Svaret lød,
»Hun længe nok har sadt og sørget
»For een der uden Tvivl er død!«

»Hvad Emma givt, O nei du irrer;
»Den Emma givt, som hisset boer?
– »Ja hende er det hvi forvirrer
»Dig unge Mand saa mine Ord?«
– Hvad ligner vel den Armes Smerte?
Mod Himlen stirrede han stivt;
Knust var det Haab han længe nært
Tabt var ham Emma – hun var givt!

Et Øieblik – og Sorgen viger,
Hævn farver rød den blege Kind,
– Han op af Trappen hurtig stiger
Og styrter vild i Salen ind.
Forgjæves holder man hans Arme,
Han iler til den smukke Brud;
– Han skuer Emma – Hævn og Harme
Af Kjærligheden slukkes ud.

»Frygt ei Troløse! nu gjengiver
»Jeg dig hin Aftens svorne Eed.
»En andens Brud du villig bliver
»Hvad nytter da min Kjærlighed?
»Vi skilles ad – Gud dig forlade,
»Søg nu som før at glemme mig,

»Du sveeg mig! dog jeg kan ei hade;
»Jeg elsker! – Jeg tilgiver dig!«

Med disse Ord, en Kniv han støder
Dybt i sit Bryst, med al sin Magt;
Blod strømmer ud og overbløder
Den falske Emmas Brudedragt.
Afmægtig over Carl, hun falder,
Forsildig angrende sin Svig.
Forsildig hun tilbagekalder
Det blodbestænkte kolde Liig.

Forgjæves søger hun at glemme
Den arme Carl, i Glæders Favn,
Samvittighedens Tordenstemme
Tilraaber den Bedragnes Navn:
Og naar den blege Maane lyser,
Henover Dødes Hvilested.
Hun ved hver Skygge bange gyser
Og tænker paa den brudte Eed⁷.

Om denne vises popularitet hos almuen fortæller forfatteren Erik Bøgh i en artikel i »Illustreret Tidende« (1882)⁸. Han karakteriserer den – med udgangspunkt i det fremherskende natlige sceneri – som en »Midnatsvis«, citerer begyndelseslinierne, men kan ikke nævne nogen forfatter, og visen er heller ikke medtaget i Poul Holsts *Dansk Digt-katalog*.

Et første spor har været Nils Schiørrings omtale af den i hans udgave af *Selma Nielsens viser*, hvor den tillægges *Adam Oehlenschläger*⁹. Schiørring får i denne teori støtte fra to af Dansk Folkemindesamlings meddelere, Johannes Vedel (Sorø amt) og Julius Sørensen (Gladsakse, versionerne nr. 19 og 26), der begge har indsendt versioner, optegnet fra folkemunde.

Johannes Vedel indleder sin optegnelse med flg. meddelelse om visens miljø: »Ogsaa en Vise fra Kartegilderne, kan kun to Vers.« Efter de to strofer skriver han, at han har nedskrevet dem, således som han »som Dreng hørte dem af Pigerne« og han slutter sin kommentar med at anføre både titel, forfatternavn og digtsamling: »Øhlen-slæger, Digte 1803, s. . . .: Karl og Emma« – en række præcise op-

lysninger, men den manglende sideangivelse viser, at Johannes Vedel ikke har kontrolleret sin egen henvisning.

Julius Sørensen meddeler kun flg. linier af digtet:

*Fuldmaanen rædsomt lyste
henover dødes Hvilested
kun Karl og Emma ikke gyste
de satte sig ved Linden ned¹⁰.*

Hans mundtlige kilder til denne fragmentariske strofe, der er et typisk eksempel på, hvordan en strofe kan blive forkortet i folketraditionen uden at dens indhold væsentligt forstyrres, er hans mor og mormor; sidstnævnte var født i 1833. Julius Sørensen skriver videre, at når visen blev sunget, så »fortalte min gode Far – at det var Oehlenschläger der var Mester for denne Vise.«

En nøjagtig gennemgang af Oehlenschlägers samlede lyriske produktion har dog ikke givet noget positivt resultat! I skrækballetaden »Violsamleren« i *Digte 1803* hedder violsamlerens elskede ganske vist Emma:

Nattens blege Gienfærd lyste,
Stormen dreied Kirkespiret.
Emma ved min Side gyste,
Som en Engel lilieziret.

Men bortset fra navnet og ovenanførte strofes førstelinie udviser dette digt ingen sproglig eller indholdsmæssig lighed med visen om Carl og Emma. Men navnet Emma har åbenbart været et yndlingsnavn i Oehlenschlägers tidlige digtning (det blev også benyttet af fx. Jens Baggesen og Schack Staffeldt), for det optræder atter i »Skøiteløberen«¹¹, et digt, der heller ikke udviser nogen lighed med vor vise:

O Emma! hører du ikke
Mit Dødssuk i Nattens Vind?
Med matte, brustne Blikke
Han stirrer i Lysets Skin.

.....

Muligvis kan Johannes Vedel samt Julius Sørensens far have haft en erindring om den gentagne brug af dette navn – i folketraditionen

findes adskillige skillingstryk med disse to digte af Oehlenschläger – siden de begge har udpeget Oehlenschläger som forfatteren til visen om Carl og Emma.

At der virkelig er en slags tradition for at tillægge denne digter forfatterskabet viste sig også ved gennemgangen af de seks kapsler med forskellige Oehlenschläger-tryk, der befinder sig på Det kgl. Bibliotek. Her findes nemlig et skillingstryk af visen anbragt!

Imidlertid kan man også spore en tendens i traditionen til at udpege *Carl Brosbøll* som forfatteren. Medens de mange skillingstryk med visen om Carl og Emma fra Jul. Strandbergs forlag er uden signatur, er versionen i Strandbergs sangbog *Den syngende Mand paa Bølge og Land* forsynet med Brosbølls navn. Endvidere har jeg under registreringen af visen stødt på flere visetryk, hvorpå enten navnet *Carit Etlar* eller *Carl Brosbøll* er tilføjet med hånden – sandsynligvis af den pågældende skillingstryksamler eller af en bibliotekar¹².

Men hverken en gennemgang af Brosbølls digre forfatterskab (at visen kunne være indlagt i en roman eller en fortælling kunne ikke afvises på forhånd) eller hans papirer på Det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Saml., 824b, 4°) gav dog noget resultat. Det eneste fingerpeg findes i *Carit Etlars Minder fortalte af ham selv. I biografisk Ramme af hans Hustru* fra 1896. I kapitlet »Jerichaus Paaskeaften« skildres flg. scene¹³:

Saa kom han [billedhuggeren Jens Adolf Jerichau] en Aften op til Carl Brosbøll og sagde til ham:

»Jeg har faaet en Kasse med Madvarer sendt hjemme fra Fyen. – Hvad skal Du bestille iaften?«

»Jeg skal skrive.«

»Aa Snak – skrive og altid skrive! Hvad arbejder Du nu paa?«

»Paa et Digt.«

»Er det kjønt?«

»Deiligt.«

»Hvis det ikke er langt, maa Du gjerne læse det for mig.«

Den Anden begyndte strax at deklamere med en Mængde falsk Pathos:

»Den blege Maane rædsomt lyste
hen over Dødens Hvilested;
hver Vandrer taus tilbage gyste
og sænker bange Øiet ned.

Kun Carl og Emma gyste ikke,
 Ved Gravens Bred de tause stod;
 skjøndt Læben tav, dog deres Blikke
 hinanden tydelig forstod.

Med ét rev Carl sig fra sin Pige,
 en Anelse ham gjennemfoer.
 »Ak, Emma! kunde Du mig svige
 og glemme Eden, som Du svoer?» —«

»Saa!« raabte Jerichau; »nu vil jeg ikke høre mere. — Hvad faaer Du for et saadan Digt? Det er væmmelig sentimentalt.«

»Fire og tyve Skilling,« var Svaret. »Du kan faae det at købe i Lille Kongensgade for 6 Skilling. Jeg har ogsaa skrevet et andet Digt om den grusomme Slagter i Marokko, som slagtede Børn og unge Kvinder og solgte deres Kjød,« vedblev Carl og smilede. »Hvad gjør man ikke for det kjære, daglige Brød. Den Sang gav en Rigsdaler ind og bliver nu sunget omkring i Gaardene til Lirekassen. I Sommer fik jeg saamænd næsten Taarer i Øinene, da jeg kom op paa Dyrehavsbakken og saa de havde malet smukke Billeder til Visen og stod og sang den af alle Livsens Kræfter mellem Teltene, og maatte synge den om og om igjen.«

Ifølge det ovenfor citerede afsnit kunne den omtalte vise købes i Lille Kongensgade. I denne gade boede i det relevante tidsrum — ifølge Københavns Vejviser — flg. bogtrykkere og viseproducenter: M. Seest (i nr. 90 fra 1799–1809 og i nr. 85 fra 1810–12), P. W. Tribler (i nr. 89 fra 1842–48) og S. L. Møller (i nr. 62 fra 1836–38).

Af disse tre muligheder kan M. Seest på grund af årstallene strax udelukkes (Brosbøll er født i 1816), S. L. Møller vides ikke at have udgivet skillingsviser i dette tidsrum, i hvert fald har jeg ikke fundet noget tryk fra hans virksomhed, hvorfor der kun er P. W. Tribler tilbage.

Forfatteren Carl Brosbøll (Carit Etlar) er født i Fredericia i 1816. I 1832 flyttede han til København, hvor han blev student i 1844. Således kan visen sandsynligvis først være skrevet i årene efter 1832, ligesom også den citerede scene stærkt bærer præg af »studentertid«. Men den mulige affattelsestid kan afgrænses endnu mere. Brosbøll fortæller, at visen kan købes i Lille Kongensgade. Her boede netop P. W. Tribler

fra 1842–48, og han har også fra denne adresse udsendt et skillingstryk med visen (version nr. 3). Skulle visen om Carl og Emma således være skrevet af den unge Carl Brosbøll til bogtrykker Tribler indenfor denne periode?

Spørgsmålet kompliceres ganske betydeligt, både fordi én af tidens sangbøger *Miniatur-Ariebog for Damer og Herrer* (version nr. 5) fra 1837 aftrykker visen og fordi jeg på Det kgl. Bibliotek har fundet et andet Tribler-tryk udsendt fra *Holmensgade 114* (version nr. 2); her boede P. W. Tribler i årene 1829–42 og Brosbøll nævner udtrykkeligt, at visen blev solgt fra Lille Kongensgade. At han anfører denne adresse, kan naturligvis skyldes en fejlhuskning, især da Tribler i en årrække netop har boet her.

Denne forklaring kunne man, selvom den bygger på en ret tvivlsom hypotese (fejlhuskningen) måske nok acceptere, men det har vist sig i undersøgelsens forløb, at der i en kapsel på Det kgl. Bibliotek findes endnu et Tribler-tryk med visen, denne gang udsendt af »Triblers Enke, Holmensgade (Ulkegaden) No. 107« (version nr. 1).

Elisabeth Margrethe Tribler, enke efter bogtrykker og bogbinder Joh. Fr. Tribler, boede i Holmensgade 107 fra 1823–27, og da trykket endvidere som adresse efter Holmensgade anfører Ulkegade, som var denne gades navn indtil 1823, hvilket antyder, at publikum på udgivelsestidspunktet for dette tryk endnu ikke havde vænnet sig til den nye gadebetegnelse, er det rimeligt at antage, at dette visetryk er udkommet i første halvdel af 1820'erne og i hvert fald *ikke efter 1827*.

Da Brosbøll først blev født i 1816, skulle han altså have været mellem 7 og 11 år gammel, da han skrev visen om Carl og Emma og han skulle have sendt teksten fra Fredericia til en skillingsviseproducent i København, der så lod den trykke og udsende. Denne mulighed synes dog at være så hypotetisk, at man uden tvivl kan udelukke Brosbøll som forfatteren ud fra den foretagne datering og kronologiske ordning af de eksisterende skillingstryk. Men hvorfor han i sine *Minder* vil smykke sig med lånte fjer og give det indtryk, at han har skrevet to tilsyneladende populære skillingsviser, især da disse jo ikke kunne bidrage til at forøge hans litterære reputation, forbliver en uløst gåde.

Må forfatterspørgsmålet således betragtes som uløseligt, har dette problem overhovedet ingen indflydelse haft på visens store yndest i folketraditionen. Af de ialt 35 bevarede versioner, kan 17 henføres til den skriftlige og resten til den mundtlige tradition, og det er bemærkelsesværdigt, at mens der i den skriftl. tradition kan spores en ten-

dens til at udpege Carl Brosbøll / Carit Etlar som visens forfatter, optræder den i den mdl. tradition – bortset fra de to allerede omtalte forsøg på at tillæge Oehlenschläger den – anonymt.

Et interessant forsøg på overhovedet ikke at lade visen om Carl og Emma fremtræde som en litterær, men som en aktuel text, kan konstateres i et skillingstryk fra 1895 (version nr. 15), idet det pågældende tryk har flg. titel.: »Karl og Emma / En ny og sørgelig Vise / indeholdende / En sandfærdig Beretning / om hvorlunde Kvindens / grusomme Trædshed kan af Sted / komme Mandens tidlige sørgelige og ynkelige Ende / *Nedskreven af en Tilstedenærværende.*«

En lignende opfattelse kommer til udtryk i en optegnelse fra den mdl. tradition, indsendt i 1933 af Marie Povlsen (Præstø amt, version nr. 21). Visens titel er her *Den utro Pige i Køge* og denne lokalisering begrundes i den medfølgende prosaberetning:

»Jeg antager Visen er skrevet over en virkelig Begivenhed. Jeg har kun hørt at Pigen hed Emma og havde til Hjem i den Ejendom i Nørregade i Køge som i mange (aar) tilhørte Bagermester Borgsten. Visen er vist meget gammel, min Mormor der var f. 1813 kunde den og fortalte Historien som noget virkelig passeret. Madam Tingstedt i Køge, gift med Smedemester Tingsted (boede i Køge i Firserne) fortalte Historien og Visen akkurat som Mormor.«

Af ovenstående fremgår det, at visen længe har levet i mundtlig tradition, hvilket mærkeligt nok ikke i nævneværdig grad kan spores i teksten, der på trods af flere udeladte linier er uden indholdsmæssige misforståelser, men derimod præget af flere små og vellykkede omsyngninger.

Fra 1961 stammer en version, indsendt af Edith Søgaard (Svendborg amt, version nr. 25), der vil være egnet til at demonstrere, hvilke ændringer af visen – både af sproglig, stoflig og strukturel art – der kan finde sted i traditionen, fordi der netop her er rige muligheder for at iagttage en gennemgribende omsyngningsproces.

Denne giver sig udslag i 1) en – ofte indholdsdaekkende – ændring af ordvalget, 2) mange omsungne linier, 3) en drastisk forkortelse fra 96 linier til 48, altså nøjagtig en halvering af visen. Forkortelserne er udelukkende sket ved, at halve strofer er udeladt, hvilket peger på en melodi, der netop strækker sig over fire linier. Selv om versionen således – set i forhold til grundteksten – udviser store lakuner, har den alligevel bevaret handlingsforløbet nogenlunde intakt – og vigtigst:

sangersken er på intet tidspunkt i tvivl om strofernes rækkefølge og visens indhold:

Den *store* Maane rædsomt lyser
hen over dødes Hvilested
hver Vandrers tavs tilbage gyser
og *tænker paa den brudte Ed.*

Kun Karl og Emma *gruer* ikke
de sorgløst sad ved Lindens Fod
skønt Læben *tav*, dog deres Blikke
hinanden tydelig forstod.

Med eet rev Karl sig fra sin Pige
en Anelse ham gennemfor
ak, Emma kunde Du mig svige
og glemme Eden som Du svor.

Jeg sværger ved *min Faders Minde*
og ved min *fromme* Moders Grav
at aldrig, aldrig skal jeg glemme
det Troskabsløfte *Du mig gav.*

Ak, Kvindehjerte at udgrunde
det *evner* ingen dødelig
tre Maaneder med Sorg henrunde
i dem *var hun* utrøstelig.

Men Tiden gaar og Vintren kommer
med Baller og med Lystighed
berust af Glæden snart hun *glemmer*
sit Løfte og sin Troskabsed.

Hvem har mon Bryllup blev der spørget
den smukke Emma svaret lød
hun længe nok har *set* og sørget
for en *som* uden Tvivl er død.

Forgæves holder man hans Arme
han iler til den smukke Brud
han skuer Emma, Hævn og Harme
af Kærligheden slukkes ud.

*Jeg elsker Dig, Gud Dig forlade
se kun som før at glemme mig
Du ved jo jeg kan ikke hade
jeg elsker og tilgiver Dig.*

Med disse Ord en Kniv han støder
dybt i sit Bryst af al sin Magt
Blod strømmer ud og overbløder
den falske Emmas Brudedragt.

*Da mægtigt over Karl hun falder
for silde angrende sin Svig
til Liv hun vil tilbagekalde
det blodbestænkte kolde Lig.*

*Men naar den store fulde Maane
ser ned paa dødes Hvilested
saa husker da paa Karl og Emma
som her har fundet evig Fred.*

Af de ændrede textsteder bemærker man især visens ganske smukke slutning, der accentuerer og tydeliggør grundtextens morale, og det er overhovedet typisk for denne vises tradition, at det især er slutningsstrofen, der er udsat for ændringer. Som et eksempel kan anføres slutningen på en stærkt havareret version, indsendt i 1927 af Holger Madsen (Viborg amt, version nr. 20):

*Han kom derop — —
Saa tog han op sit Timeglas
— — —
han satte sig til at skrive det store lange Brev
alt om sin Hjertens Kæreste der var ham saa utro
— — —
da Glasset var udrunden og Timen var forbi.*

Om denne slutning – med den symbolske brug af timeglasset – skyldes meddelerens egen fantasi, om den er et brudstykke af en tidligere intakt version eller om den simpelthen stammer fra en helt anden vise, lader sig ikke afgøre. Traditionsbæreren må åbenbart have forestillet sig, at Carl i et brev skriver sin egen historie, altså at han egentlig er forfatteren til denne vise, en fortælleteknik, der er typisk for den kommercielle skillingsvise!

Med hvilken originalitet en traditionsbærer kan forholde sig til en given text, viser den seneste optegnelse fra den mundtlige tradition, indsunget på bånd d. 19. 3. 1968 af Ida Hansen (Kastrup, version nr. 35). Her står man over for en *gendigtning* af visen om Carl og Emma, foretaget med smag og sikkerhed og således et udtryk for sangerskens frie og skabende fantasi:

Den fulde måne *sælsomt* lyste
henover *jordens skyggedal*,
hver vandrer tavs tilbagegyste
når de går forbi de dødes hal.
Kun Carl og Emma *så det ikke*,
de *tavse* sad ved lindens fod,
skønt *mundten* tavs, dog deres blikke
hinanden tydeligt forstod.

Med ét rev Carl sig fra sin pige
en anelse ham gennemfor:
»O, Emma! kunne du mig svinge
og glemme eden som du svor!«
»Jeg sværger ved de dødes gemme,
og ved min elskte moders grav,
at jeg *dig* aldrig, aldrig glemme
det trokabsløfte *som* jeg dig gav.«

Og dagen efter Carl *sku'* rejse
og Emma kom til båden ned,
for der hun afsked ville tage
alt med sin inderlig *elsked'* ven.
»O Carl, o Carl, o glem mig ikke,
o glem nu ej din svoren ed.«
Dødbleg man hende så at segne
da han i båden stiger ned.

O kvindehjerter dig at grunde
forstår vist intet menneskes sjæl.
 Tre måneder var nu henrundne
 i dem var hun helt utrøstelig;
Da vint'ren kom med mange glæder
med selskab, bal og lystighed;
af glæde blev hun helt beruset
og glemte snart sin svorene ed.

Et år derefter Carl hjemvender
 med mange skatte frydefuld
 med Emma ville han nu dele
 sit alt ved flid hjemtjente guld.
 Han ser så mange lys at brænde
 i vinduerne hist og her;
 ej aner han det gælder hende,
 hvem han har så inderlig kær.

»Hvem holder bryllup?« bli'r der spurgt om;
 »Den smukke Emma,« svaret lød,
 »Hun længe nok har sat og sørget
 for en som uden tvivl er død!«
 »Er Emma gift, o nej du kære;
 den Emma gift, som hisset bor?«
 »Ja hende er det hvi forvirrer
 dig unge mand så mine ord?«

Et øjeblik og sorgen viger,
 hævn farver rød hans blege kind.
 Han hurtigt op ad trappen stiger
 og styrter vild i salen ind.
 Forgæves holder man hans arme,
 han iler til den smukke brud;
 af øjet skues hævn og harme
 al kærlighed den slukkes ud.

»Frygt ej troløse; nu gengiver
 jeg dig hin aftens svorne ed.
 En andens brud du ville blive
 hvad nytter så al kærlighed?

*En andens brud du ville blive,
søg nu som før at glemme mig;
du sveg mig! jeg kan ikke hade;
jeg elsker og jeg tilgiver dig!«*

Med disse ord en kniv han støder
ind i sit bryst, med al sin magt;
blod strømmer ud og *overfarver*
den falske Emmas brudedragt.
Afmægtig over Carl hun falder,
for silde angred' hun sin svig.
For silde hun tilbagekalder
det blodbestænkte kolde lig.

Som de anførte eksempler viser, kan man i den mundtlige tradition – i modsætning til den skriftlige – konstatere en lang række ændringer af den overleverede visetext: tildigtninger, forkortelser, udeladelser, misforståelser o.s.v.

Mens en skillingstryk-version normalt udviser en vidtgående overensstemmelse med sit forlæg – vi har her teksten *direkte* fra producentens hånd, – vil den version af visen, der er optegnet i den mundtlige tradition være udsat for en lang række ændringsmuligheder, da den ofte er blevet mundtlig traderet gennem flere generationer, uden at sangerne har haft nogen trykt eller blot nedskreven text at støtte sig til og »opfriske« hukommelsen med.

Men om den text, som disse sangere har valgt at synge og dermed indlemme i deres repertoire, har været fuldstændig, omdigtet eller forkortet, har de ikke bekymret sig om – og de har som oftest heller ikke været klar over det. Udvalgte de først en bestemt vise, betød det, at de samtidigt accepterede den, og man hører derfor næsten aldrig negative kommentarer, men kun anerkendende ord om de viser, de fremfører.

For sangerne har hovedsagen været, at de i bekræftende fald stod overfor en sangbar vise, ikke at visen evt. havde nogle æstetiske kvaliteter. Textens indhold, ikke dens stil, er afgørende for udvælgelsen. Jo mere alment og elementært visens motiv er, jo lettere vil den kunne appellere til sangeren og hans publikum – og som en konsekvens af dette forhold forstår man, hvorfor folketraditionen i det hele ikke hefter

sig ved en – nok så populær – vises forfatter, ja end ikke interesserer sig for spørgsmålet.

FORKORTELSER

- da smaa:* afdelingen på Det kgl. Bibliotek for dansk småtryk.
DFS: signatur på de viseoptegnelser i Dansk Folkemindesamling, der ikke er registreret under de nedenfor anførte signaturer.
FS: en samling viser, indsendt på grund af radioudsendelserne »Folk syn-ger« (1960 ff), der i Dansk Folkemindesamling er registreret under denne signatur. Tallet før skråstregen angiver indsendelsesåret for den pågældende visetext.
KB: Det kongelige Bibliotek.
Mgt: en samling viseoptagelser på magnetofonbånd i Dansk Folkemindesamling. Tallet før skråstregen angiver den pågældende vises optagelsesår.
1906/3: en samling håndskrevne viseoptegnelser, grundlagt i 1906, der i Dansk Folkemindesamling er registreret under signaturen »Nye Viser, 1906/3«.
UB: Universitetsbiblioteket, 1. afdeling.

FORTEGNELSE OVER DET ANVENDTE TEXTMATERIALE

(Stemma over visens tradition, se s. 53).

1. Skillingstryk: No. 609. / Illuminationen. / Mel. I Barndomstidens Rosenalder. / – / Faaes hos *Tribler's Enke*, Holmensgade / (Ulkegaden) No. 107. KB, da smaa, kapsel: *Tribler's enke*.
2. Skillingstryk: No. 608. / Illuminationen. / Mel. I Barndoms Tidens Rosenalder. / – / Faaes hos *P. W. Tribler*, Holmensgade 114. KB, da smaa, kapsel: *P. W. Tribler*.
3. Skillingstryk: Nr. 4. / Illuminationen. / Mel. I Barndoms Tidens Rosenalder. / – / Faaes hos *P. W. Tribler*, L. Kongensgade 89. DFS.
4. Skillingstryk: Tvende / meget smukke / *Nye Arier*. / Den Første. / Den fulde Maane rædsomt / lyste. / Den Anden. / Din Graad forøger kun min Smerte. / (træsnit: to fugle, der snables over to brændende hjerter) / (Koster 1 Lybskilling.) / Trykt i dette Aar. KB, da smaa, kapsel: *Arier*.
5. *Miniatur-Ariebog* for Damer og Herrer. Samlet og udgivet af J. C. Richter. Første Bind, Kjøbenhavn 1837.
6. Skillingstryk: Carl og Emma. / Den fulde Maane rædsomt lyste. / – / Den første Kjærlighed / Aalborg. / – / Trykt og faaes i det Bechske Bogtrykkeri / ved *Bech & Møller*. DFS, kapsel: visetryk A–G.
7. Skillingstryk: 70. / Illuminationen. / Mel. I Barndoms Tidens Rosenalder. / – / Kjøbenhavn, 1845. / Trykt hos og forlagt af *J. Behrend*, / Aabenraa Nr. 231. KB, da smaa, kapsel: *Behrend*. (Desuden findes på KB flg. identiske *Behrend*-tryk: fra 1848 (kapsel XXVI), 1850 (kapsel XXVI), 1862 og

- 1865 (kapsel VI, A 62/63), 1873 med titlen »Carl og Emma« (kapsel VI, A 60). På UB findes et tryk fra 1873 (Z 230/710) og i DFS et tryk fra 1853 (1906/6b 4) og to tryk fra 1861 med titlen »Carl og Emma« (kapsel: vise-tryk A–G).
8. Skillingstryk: En Vise / om / Den trofaste Elsker / og hans utro Kjæreste, / og / Carl og Emma, / – / Kjøbenhavn, / Faaes hos *H. P. Møller*, Gammelmynt 151. KB, da smaa, kapsel IX (Utro Piger). Indleveret 1852. I samme kapsel 2 andre, identiske tryk.
 9. Skillingstryk: Carl og Emma. / – / Kjøbenhavn. / Forlagsboghandelen, Vin-gaardsstræde Nr. 18. (= *Strandberg*). KB, da smaa, kapsel: Strandberg. (4 identiske tryk i DFS: 1906/6b 4, FS 62/32, 62/226 og 63/20).
 10. Skillingstryk: Carl og Emma / eller / troløs Kærlighed, / (træsnit: illustre-rer Carls selvmord) / Og: / Den første Kærlighed, / Kjøbenhavn, / *Bernh. Wennstrøms* Bogtrykkeri (= Strandberg). UB, Z 230/711 (2 ex.). (Et iden-tisk tryk på KB, kapsel IX).
 11. *Den syngende Mand paa Bølge og Land*; sangbog udg. af Jul. Strandberg, 1883 ff.
 12. Skillingstryk: 1. / Illuminationen. / Mel. I Barndomstidens Roscnalder. / – / Faaes tilkjøbs hos *Thornby*, Borgergaden Nr. 2. KB, da smaa, kapsel VI, A 61.
 13. Skillingstryk: Carl og Emma. / Mel.: Jeg hader Den, der steg fra Dybet. / – / Trykt hos *Backhausen* i Veile. KB, da smaa, kapsel: enkelte viser.
 14. Skillingstryk: Tre yndede ældre Sange. / 1. Taaren. / 2. Det var en Lørdag-Aften. / 3. Carl og Emma. / – / Kjøbenhavn. *Rud. Foltmars* Tryk. KB, da smaa, kapsel IX. Indleveret 1890.
 15. Skillingstryk: Karl og Emma / En ny og sørgelig Vise / indeholdende / En sandfærdig Beretning / om hvorlunde Kvindens / grusomme Trædsk-hed kan af Sted / komme Mandens tidlige sørgelige og ynkkelige Ende / Nedskreven af en Tilstedenærværende / Trykt i *Rentlingen* 1895. KB, da smaa, kapsel VI, A 64.
 16. *Carit Etlars* »Minder«, 1896.
 17. Kladde til et skillingstryk: Carl og Emma. / – / Brosbøll. *Sølve*. DFS, Sølve 282.
 18. Opt. af *J. P. Christensen* efter en visebog i Stagstrup, Thisted amt, i 1907. DFS 1906/3.
 19. Opt. af *Johannes Vedel* i 1910. Høve, Sorø amt. DFS 1906/3.
 20. Opt. af *Holger Madsen* efter enkefru Marie Madsen, Levring, Viborg amt, i 1927. Indsendt d. 17. 2. 1928. DFS 1906/3.
 21. Opt. af *Marie Povlsen*, Lidemark, Præstø amt, d. 19. 9. 1933. DFS 1906/3.
 22. Opt. af *Karl og Karen Fallesen*, Grindsted, efter mormoderen Karen Iver-sen, d. 9. 10. 1934. DFS 1906/3.
 23. Opt. af *Carlin Klæsfø*, Lønkilde, efter gl. visebog fra Tullebølle sogn, Langeland, d. 19. 7. 1958. DFS 1906/3.
 24. Indsendt af Julie Rask, Haarslev, Odense amt. FS 00/3.
 25. Indsendt af Edith Søgaard, Brahetrolleborg, Svendborg amt. FS 61/113.
 26. Indsendt af Julius Sørensen, Gladsaxe. FS 61/146.

27. Indsendt af Maren Nielsen, Hvirring, Aarhus amt. *FS* 62/119.
28. Indsendt af Inger Gravesen, S.-Kongerslev, Aalborg amt. *FS* 62/125.
29. Indsendt af Elvira Møller Nielsen, Glesborg, Randers amt. *FS* 62/411.
30. Indsendt af Kirsten Sørensen, Viuf, Vejle amt. Opt. efter faderen. *FS* 63/93.
31. Indsendt af Marius Petersen, Kavslunde, Odense amt. Efter håndskreven visebog. *FS* 63/251.
32. Båndoptagelse af Anna Elmgaard, Skanderborg. *Mgt* 63/15.
33. Båndoptagelse af Johanne Christensen, Søborg. *Mgt* 64/72.
34. Båndoptagelse af Maren Christensen, Hejnsvig, Ribe amt. *Mgt* 66/52.
35. Båndoptagelse af Ida Hansen, Kastrup. *Mgt* 68/22.

NOTER

(1) »Folke Lovmandsøn og Dronning Helvig«, Danmarks gamle Folkeviser, 1853 ff, nr. 178c. Skillingsstrykket af DgF 480 Ci, »Terkel Trundesøn«, kan dog være et par år ældre, se DgF X p. 872 ff. – (2) Vedr. familien Tribler se Svend Nielsen: Skillingsviser udsendt af familien Tribler i perioden 1812–42. Folke-minder, 13. hefte 1967. – (3) Iørn Piø: Sølves sangforlag. Folkeminder, 6. hefte 1960. – (4) Iørn Piø: Viser i skillingstryk. Nordisk seminar for folkedigtning, 1966, III. – (5) Denne inddeling er skizzeret hos Iørn Piø (se ovenfor). – (6) Se fortællelsen over det anvendte textmateriale. – (7) Denne version af visen er identisk med teksten i det ældste skillingstryk, version nr. 1. – (8) »Et og Andet om Viserne i den første Halvdel af dette Aarhundrede«, Illustreret Tidende, 1882 nr. 1190. – (9) Nils Schiørring: Selma Nielsens viser, Danmarks folkeminder, 1956, nr. 66, p. 168. – (10) Kursiveringer her og i de flg. viseexemplar angiver afvigelser fra det tilsvarende tekststed i grundteksten, d.v.s. i version nr. 1. Strofer og linier, der på grund af udeladelser og overspringelser får en anden placering i den pågældende version end den »originale« – men bibeholder ordlyden – kursiveres ikke. – (11) Adam Øhlenslæger: Digte 1803, p. 210. Her meddeles sidste strofes første halvdel. – (12) Sådanne tilføjelser findes bl. a. på L. Kongsgade – og på flere af Behrend-trykkene, versionerne nr. 3 og 7. – (13) I det flg. citat omtales *to* viser; af visen om »den grusomme Slagter i Marokko« (et iøvrigt udmærket skillingsvisetema) har jeg ikke fundet noget spor, hverken i den skriftl. eller den mdl. tradition. – At Brosbøll dog har været i forbindelse med en skillingsviseproducent, viser en notits fra d. 25. 11. 1872 i Jul. Strandbergs udgivne dagbøger: »Iaften kom Carit Etlar, (Brosbøll), Romanforfatteren og reklamerede en Fortælling (Klaus Skolemester), som jeg havde optaget i Bladet. [Søndagsbl.] Der ramlede drøje Sandheder for ham, thi jeg mærkede, at det gik ud paa at gjøre Penge. Han fik derefter 25 Rd. og vi forligedes. Historien havde jeg egentlig Ret til at tage, men – heller et magert Forlig o s v.«

Man bemærke endvidere førstelinien i visecitatet: »Den *blege* Maane rædsomt lyste«, en variant, der i de bevarede versioner kun kan konstateres i Rentlingentrykket (version nr. 15). Dette visetryk er fra 1895 og derfor alt for nyt til at kunne være originalversionen; det kan heller ikke være et optryk af denne, da teksten på væsentlige punkter stærkt afviger fra den øvrige samlede tradition.